

Poep: grote onbekende in de preventieve gezondheidszorg

Sjaak van der Geest

Het is algemeen bekend dat mensen grote waarde hechten aan een goede en regelmatige stoelgang. In alle tijden en culturen hebben mensen hun fecaliën onderzocht om hun gezondheid te peilen. Hippocrates gaf zijn leerlingen al de opdracht de uitwerpselen van hun patiënten te inspecteren. Een oude oom van mij, die dit jaar op 103-jarige leeftijd is overleden, verzekerde mij dat er niets met mijn gezondheid mis was zolang 'mijn drol nog goed was'.

In het huis waar ik tijdens mijn onderzoek in Ghana verbleef, waren moeders er voortdurend op geattendeerd dat hun kindje dagelijks poepte. Als dat niet gebeurde gaven ze het kind een zelfgemaakt klyasma. Ook de grotere kinderen en volwassenen hielden hun stoelgang scherp in de gaten. Iedere dag, liefst vroeg in de ochtend, moest het gebeuren. Vaak ging het gesprek dan ook over 'constipatie', een ziekte waar ik weinig last van had. Als ik mijn Ghanese vrienden vertelde dat ik eigenlijk nooit aan-

Niemand zal het ontkennen: poep is van levensbelang, maar eigenlijk weten we er maar heel weinig van. In alle ziekenhuizen van de wereld wordt poep onderzocht op de aanwezigheid van ziektekiemen maar we tasten in het duister over de herkomst van deze fecaliën. Wat mensen denken en doen omtrent hun ontlasting is een gesloten deur, even gesloten als het moderne toilet. Desondanks zijn onze toiletgewoontes van groot belang voor de preventieve gezondheidszorg. Een beschouwing.

het van groot belang dat de darmen hun lading vuil dagelijks loosden. Als het vuil immers te lang in het lichaam bleef, zou het gaan gisten en broeien en allerlei ziektes kunnen veroorzaken. De hitte en het vuil zouden in de bloedsomloop terecht kunnen komen en dan werd het pas echt gevaarlijk.

Ondoordachte latrinecampagne

In preventieve gezondheidszorgprojecten wordt eveneens veel aandacht besteed aan menselijke ontlasting. Deze keer is het echter op de eerste plaats het vuil *buiten* het lichaam dat als gevaar wordt gezien: als bron van besmetting. In 1980 lanceerde de Wereldgezondheidsorganisatie het Water en Collectieve Hygiëne Decennium met als een van de doelstellingen dat in het jaar 1990 iedereen in de wereld toegang zou hebben tot een adequaat toilet. Het gevolg was een spectaculaire toename in de bouw van latrines, vooral op het platteland, maar over het daadwerkelijk gebruik van deze voorzieningen is men nogal somber gestemd. Zelden is er op zo grote schaal campagne gevoerd met zo weinig kennis van zaken.

Er bestaan talloze rapporten over succesvolle latrinebouwprojecten die eindigen met de constatering dat slechts een klein gedeelte van de bevolking van de latrines gebruik maakt. De Kameroenese antropoloog Ndonko (1993) beschrijft dat in het dorp waar hij onderzoek deed de bewoners de gewoonte hadden hun behoefte op het strand te doen. Op bevel van de autoriteiten moest men echter latrines gaan bouwen en dat gebeurde dan ook want er stonden sancties op overtreding van dit bevel.

***Poep is vuil
dat weg moet***

Slechts een minderheid gebruikt de latrines echter; wie ziek is of wie 's nachts 'moet' neemt zijn toevlucht tot het bouwsel achter het huis, maar in normale gevallen geeft men de voorkeur aan de traditionele methode. Hun gedrag is begrijpelijk. De latrines, aldus Ndonko, betekenen een terugkeer van de fecaliën binnen het domestieke domein, terwijl men ze juist 'kwijt' wil. Poep is vuil dat weg moet. Het bouwen van een latrine op het erf botst met dat idee: men creëert een vieze plaats op de plek waar men dagelijks verblijft, waar men slaapt en eten kookt en waar kinderen spelen. De open plek op het strand met een natuurlijke frisse lucht en de zee als onuitputtelijke stortbak, ver van het woonhuis, is aantrekkelijker

Toiletten zijn gevaarlijke

plekken die men beter kan

mijden

dacht besteedde aan de regelmatigheid van mijn stoelgang, waren ze verbaasd. En dat ik nog nooit in mijn leven een klyasma had gehad, klonk hun zelfs ongelooflijk in de oren. Voor hen was

en veiliger.

Toiletten zijn gevaarlijke plekken die men beter kan mijden. Ze trekken kwade geesten aan die van natte en vieze lokaties houden. Een ander gevaar schuilt in de magisch metonymische connectie tussen een persoon en zijn fecaliën. Wie toegang heeft tot iemands fecaliën, heeft indirect ook toegang tot die persoon en kan hem kwaad berokkenen door iets met de fecaliën te doen.

Verwijderen van vuil is poging omgeving te beheersen

Het is daarom veiliger niet zijn behoefte te doen op een vaste en herkenbare plaats.

Matter out of place

Het bovenstaande voorbeeld maakt duidelijk waarom mensen soms zo weinig bereid zijn hun gedrag te veranderen als het gaat om faeces en vuil. De antropologe Mary Douglas (1966) heeft er in haar beroemde boek *Purity and danger* op gewezen dat alle culturen met problemen van gevaar worstelen en daar hun oplossingen voor gevonden hebben. Vuil speelt in de perceptie van gevaar een grote rol. Vuil, luidt haar beroemde uitspraak, is *matter out of place*, een verstoring van de orde, en moet derhalve 'tot de orde gebracht worden'. Het verwijderen van vuil is niet een louter negatieve gebeurtenis maar een positieve handeling waarmee mensen hun omgeving trachten te beheersen, onheil trachten te voorkomen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat gevoelens van afkeer en angst ten aanzien van vuil, die tot het wezen van elke cultuur behoren, zo 'vast' liggen en dat mensen hun gewoontes op dit gebied niet zo maar veranderen.

Ook voor antropologen is poep privé

Maar als ideeën en gedragingen rond poep zo'n centrale plaats innemen in een cultuur, waarom hebben antropologen er dan zo weinig over geschreven? Het antwoord kan heel kort zijn: omdat het vies is. De afkeer van menselijk vuil maakt ook deel uit van de cultuur van antropologen.

De ironie is dat veel antropologen tijdens hun veldwerk geobsedeerd worden door hun stoelgang. Vaak hebben ze last van diarree, vaak zijn de toiletvoorzieningen in hun ogen primitief en weerzinwekkend en vaak missen ze de veilige privacy die ze thuis op hun toilet gewend zijn. Toch dringt hun bekommernis om poep nauwelijks door in hun geschriften. Waarom?

Ten eerste, poep is privé, daar schrijf je niet over; poep hoort niet thuis in een wetenschappelijke studie. Over (eigen) poep schrijven is exhibitionistisch en getuigt van slechte smaak. Maar als de eigen poep intiem en privé is, is die van anderen het ook. Het is niet netjes anderen letterlijk - of via interviews - te volgen tot bij hun meest verborgen gedragingen en dat aan de grote klok te hangen. Om diezelfde reden hebben antropologen ook weinig over seks geschreven. Niet netjes.

Een tweede verklaring is dat de stoelgang van de antropoloog zijn falen in

Poepcultuur moeilijk te veranderen

de participerende observatie aan het licht zou brengen. Velthoen (1997) die onderzoek gedaan heeft bij straatkinderen in Kenia, ging heel ver in haar methodes van veldwerk. Zij zwierf met de kinderen door de stad, snoof lijm en at zelfs het voedsel dat de kinderen in afvalbakken vonden. Haar behoefte heeft ze echter nooit als een straatkind gedaan, bekende ze toen ik er naar vroeg.

De schaamte voorbij

Het taboe dat op poep ligt, speelt ons parten. Preventieve gezondheidsprojecten mislukken omdat initiatiefnemers weinig weten en begrijpen van hoe de mensen omgaan met vuil en menselijk afval. Toch verandert er wel iets. Water- en hygiëneprojecten beginnen zich meer te verdiepen in de cultuur van purity and danger. Op het Antropologisch-Sociologisch Centrum van de Universiteit van Amsterdam is op 11 december een symposium gehouden over *Poep, cultuur en welbevinden* (zie: Van der Geest 1998). Er werd wat lacherig over gedaan. Het woord alleen al, 'poep', dat past niet in academische kringen, maar het is wel van levensbelang. Zolang we niet meer weten van de 'poepende mens', blijft het tobben met de preventieve gezondheidszorg. ■

Sjaak van der Geest is hoogleraar Medische Antropologie aan het Antropologisch-Sociologisch Centrum van de Universiteit van Amsterdam

Literatuur

Curtis, V. (1998) *The dangers of dirt. Household hygiene and health*. Proefschrift Landbouw Universiteit Wageningen.

Douglas, M. (1966) 1966 *Purity and danger. An analysis of concepts of pollution and taboo*. Harmondsworth: Penguin.

Geest, S. van der (1998) Poep en omstreken: Over scatologie, cultuur en welbevinden. *Medische Antropologie* 10 (1): 139-57.

Ndonko, F.T. (1993) *Représentations culturelles des excréments*. Münster: Lit Verlag.

Velthoen, H. (1997) *Ninaja's en Walimu. Hoe straatjongens en hulpverleners in Kisumu (Kenia) omgaan met hulpverlening, met drugs en met elkaar*. Doctoraal scriptie culturele antropologie, Universiteit van Amsterdam.